

**Raport nt. realizacji polityki
otwartego dostępu do publikacji
naukowych w latach 2015-2017**

Warszawa, marzec 2018 r.

SPIS TREŚCI

Streszczenie	3
Otwarty dostęp – wprowadzenie	4
Działania rekomendowane w <i>kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce</i>	6
Przegląd i analiza działań w zakresie otwartego dostępu zrealizowanych w Polsce w latach 2015-2017	8
Otwarty dostęp w latach 2015-2017: Problemy i rekomendacje.....	18
Załączniki.....	24
Załącznik nr 1 – Wyniki badania ankietowego MNiSW nt. otwartego dostępu w 2017 r.	24
Załącznik nr 2 – Podstawowe rekomendacje w zakresie standaryzacji i interoperacyjności otwartych repozytoriów naukowych.....	24

STRESZCZENIE

Powszechny i bezpłatny dostęp do artykułów naukowych i wyników prac badawczych stanowi realizację prawa obywateli i podatników do dostępu do wiedzy, która powstaje dzięki finansowaniu nauki ze środków publicznych. Główne korzyści modelu otwartego dostępu to m.in.: szybszy obieg cyfrowych treści naukowych (publikacje, dane badawcze), podnoszenie jakości badań (przeciwdziałanie plagiatom poprzez kontrolę ze strony środowiska naukowego), wspieranie popularyzacji nauki, efektywniejsze wydatkowanie środków publicznych.

Niniejszy raport dotyczy podsumowania działań związanych z wprowadzaniem w Polsce polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017. Potrzeba opracowania raportu wynika z dokumentu pt. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*.

Najważniejsze elementy przedmiotowej analizy to: 1) przegląd działań w zakresie otwartego dostępu (OA) zrealizowanych w latach 2015-2017, 2) omówienie podstawowych problemów i barier, 3) rekomendacje przyszłych działań.

Podstawowe problemy i bariery rozwoju OA zidentyfikowane w raporcie to m.in.: 1) Brak krajowego repozytorium, w którym można deponować publikacje w otwartym dostępie. 2) Niska świadomość potrzeby działań na rzecz OA, w tym przyjmowania instytucjonalnych polityk otwartości przez jednostki naukowe i uczelnie (tylko ok. 20% respondentów ankiety MNiSW deklaruowało, że ich instytucje posiadają polityki OA). 3) Brak instrumentów stabilnego finansowania OA w Polsce – zarówno jeśli chodzi o nowe projekty (inwestycje) jak i bieżące działania (utrzymanie repozytoriów, utrzymanie otwartych czasopism, działania informacyjne i edukacyjne). 4) Działania w zakresie OA w Polsce mają charakter oddolny i rozproszony. 5) Otwarty dostęp nie jest premiowany w ewaluacji jednostek naukowych ani w ocenie naukowców przez jednostkę macierzystą.

Rekomendowane działania to m.in.: 1) Stworzenie repozytorium krajowego – jako działanie priorytetowe. 2) Podjęcie decyzji w sprawie finansowania otwartego dostępu (uruchomienie przynajmniej inicjatyw pilotażowych). 3) Określenie priorytetów i harmonogramu realizacji działań w zakresie OA. 4) Analiza doświadczeń związanych z wykorzystaniem licencji Springer Open Choice i dążenie do większego uwzględniania otwartego dostępu w ramach Wirtualnej Biblioteki Nauki. 5) Podjęcie analizy nt. otwierania danych badawczych.

OTWARTY DOSTĘP – WPROWADZENIE

Niniejszy raport dotyczy podsumowania działań związanych z wprowadzaniem w Polsce polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych w latach 2015-2017. Potrzeba opracowania raportu wynika z dokumentu pt. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, który został przyjęty przez Ministerstwo Nauki i szkolnictwa Wyższego w dniu 23 października 2015 r. W dokumencie tym przewidziano potrzebę dokonania – po upływie dwóch lat od jego przyjęcia – podsumowania prac, osiągnięć i napotkanych problemów w zakresie otwartego dostępu oraz zaproponowania ewentualnych dalszych działań i rozwiązań.

Otwarty dostęp (Open Access, OA) oznacza udostępnienie w Internecie – bez barier finansowych, technicznych i prawnych – pełnych treści recenzowanych publikacji naukowych (np. artykułów, monografii, doktoratów, recenzowanych publikacji konferencyjnych). Działania związane z otwartym dostępem do publikacji i otwartą nauką przynoszą liczne korzyści dla społeczeństwa. Podatnicy, w tym także osoby i instytucje spoza środowiska naukowego (np. przedsiębiorcy), uzyskują dostęp do wyników badań naukowych finansowanych ze środków publicznych. Komunikacja naukowa i współpraca różnych podmiotów stają się szybsze i bardziej efektywne. Z kolei instytucje publiczne finansujące badania wprowadzając obowiązek publikowania w otwartym dostępie dążą do optymalizacji wydatków na naukę (unikanie podwójnego płacenia – najpierw za projekty badawcze, a następnie za licencje związane z dostępem do treści artykułów traktujących o tych badaniach, które publikowane są zwykle przez komercyjnych wydawców).

Otwarta nauka jest pojęciem szerszym. Obejmuje – oprócz otwartego dostępu do recenzowanych publikacji czy danych badawczych – także postulaty nauki obywatelskiej (Citizen Science), w tym: otwierania laboratoriów, włączania nienaukowców (np. wolontariuszy) w projekty badawcze i większego zaangażowania naukowców w działania na rzecz informowania społeczeństwa o badaniach naukowych.

Rolę otwartej nauki i otwartego dostępu podkreślono m.in. w *Zaleceniu Komisji Europejskiej z dnia 17 lipca 2012 w sprawie dostępu do informacji naukowej i jej ochrony*. W Zaleceniu Komisji Europejskiej zawarto m.in. informacje o tym, by kraje członkowskie: 1) określiły jasne strategie rozpowszechniania i otwartego dostępu do publikacji naukowych, które powstają w wyniku badań finansowanych ze środków publicznych, 2) rozwijały e-infrastruktury stanowiące podstawę działania systemu rozpowszechniania informacji naukowej, 3) wskazały instytucję odpowiedzialną za koordynację na poziomie krajowym działań w zakresie otwartego dostępu, 4) chroniły informację naukową i wdrażały polityki OA z uwzględnieniem kwestii ochrony praw własności intelektualnej.

Zalecenie Komisji Europejskiej przyczyniło się do zintensyfikowania działań w zakresie wprowadzania otwartego dostępu w Europie, w tym w Polsce. W 2013 r. swoje poparcie

dla OA zadeklarowały prezydium PAN i KRASP w dokumencie pt. Stanowisko Prezydium KRASP i Prezydium PAN z dnia 5 lipca 2013 r. w sprawie zasad otwartego dostępu do treści publikacji naukowych i edukacyjnych. W przedmiotowym stanowisku Prezydium KRASP i Prezydium PAN jest m.in. mowa o tym, że: *Warunkiem powodzenia procesu wprowadzania modelu OA jest zapewnienie wysokiego standardu naukowego takich wydawnictw i publikacji, co powinno prowadzić do ich uwzględnienia przy ocenach indywidualnych naukowców i ocenach instytucjonalnych jednostek naukowych. (...) Jako preferowany kierunek wdrażania modeli OA należy przyjąć tryb repozytoryjny, przy równoczesnym rekomendowaniu autorom publikacji stosowania zasady udzielania niewyłącznych licencji wydawniczych. Niezbędne jest w związku z tym podjęcie skoordynowanych działań prowadzących do wdrożenia w Polsce spójnego systemu rozwiązań repozytoryjnych, służącego podnoszeniu widoczności powstałych w Polsce publikacji, a w przyszłości dalszego rozwoju zakresu stosowania modeli otwartych w nauce i edukacji.*

Uwzględniając rekomendacje wynikające z Zalecenia Komisji Europejskiej z dnia 17 lipca 2012 oraz treść wspólnego stanowiska Prezydium KRASP i Prezydium PAN rozpoczęto w Ministerstwie Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW) w 2014 r. prace koncepcyjne związane z przygotowaniem krajowej polityki otwartego dostępu. Minister powołał w 2015 r. Zespół doradczy do spraw otwartego dostępu do treści naukowych, w skład którego weszli m.in. przedstawiciele: bibliotek naukowych, Platformy Otwartej Nauki, KOED, Obywateli Nauki, wydawców, MNiSW, NCN, NCBR, Biblioteki Narodowej i MKiDN. Zespół opracował materiał pn. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do treści naukowych w Polsce*. Następnie dokument ten został poddany konsultacjom ze środowiskiem naukowym, akademickim i wydawcami. Pod wpływem zgłoszonych uwag oraz w wyniku analiz przeprowadzonych w MNiSW dokonano modyfikacji treści i tytułu dokumentu zaproponowanego przez Zespół doradczy i w dniu 23 października 2015 r. Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyjął *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*.

**DZIAŁANIA REKOMENDOWANE W KIERUNKACH ROZWOJU
OTWARTEGO DOSTĘPU DO PUBLIKACJI I WYNIKÓW BADAŃ
NAUKOWYCH W POLSCE**

Zgodnie z założeniami MNiSW przyjęty w październiku 2015 r. dokument pn. *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce* określał strategiczne założenia polityki otwartego dostępu oraz formułował zalecenia dotyczące wprowadzania otwartego dostępu przez podmioty finansujące badania (NCN, NCBR, MNiSW), jednostki naukowe, uczelnie oraz wydawców, w tym wydawców czasopism naukowych. Najważniejsze rekomendacje oraz propozycje działań streszczono poniżej.

I. Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

Lp.	Typ działania	Opis
1.	Zarządzanie i koordynacja	a) Współpraca z kluczowymi interesariuszami krajowymi (w tym: NCN, NCBR, PAN, KRASP) oraz koordynacja działań w zakresie OD w skali krajowej b) Współpraca międzynarodowa (z Komisją Europejską)
2.	Działania informacyjne i szkoleniowe w zakresie OA	a) Organizacja lub współorganizacja działań szkoleniowych i promocyjnych
3.	Infrastruktura i otwarte repozytorium krajowe (w tym repozytorium sieroce)	a) Utworzenie repozytorium krajowego, w tym repozytorium sieroce b) Przedstawienie zaleceń dotyczących wymagań technicznych dla repozytoriów c) Rozważenie zarekomendowania otwartego oprogramowania i usług hostingowych dla repozytoriów
4.	Monitoring i ewaluacja	a) Dokonanie pierwszej ewaluacji po 12 miesiącach i monitorowanie postępów we wdrażaniu polityki otwartego dostępu b) Dokonanie przeglądu polityki OA po zakończeniu tzw. okresu przejściowego (tzn. po 2 latach od przyjęcia <i>Kierunków rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce</i>) c) Przyjęcie propozycji mierników w zakresie OA
5.	Inne działania	a) Rozważenie działań legislacyjnych (np. w celu nałożenia obowiązku publikowania doktoratów w modelu otwartym) b) Analiza sytuacji w zakresie otwierania danych badawczych i konsultacje z interesariuszami

II. Agencje finansujące badania (NCBR, NCN)

Lp.	Działanie	Etapy działania lub działania szczegółowe
1.	Przyjęcie polityk otwartego dostępu	a) Opracowanie i przyjęcie polityk OA, które pozwolą na otwarcie publikacji powstających dzięki finansowaniu publicznemu (i ewentualnie danych badawczych)
2.	Działania informacyjne i szkoleniowe w zakresie OA	a) Organizacja lub współorganizacja działań szkoleniowych i promocyjnych
3.	Monitoring i ewaluacja	a) Monitorowanie, czy beneficjenci (grantobiorcy) stosują zasady OA b) Przyjęcie propozycji mierników w zakresie OA
4.	Inne działania	a) Analiza możliwości uwzględnienia kosztów tzw. drogi złotej (publikacja w otwartych czasopismach) w ramach kosztów kwalifikowalnych w grantach

III. Zalecenia dla uczelni i jednostek naukowych, w tym instytutów badawczych i instytutów PAN.

1. Przyjęcie przez każdą z uczelni i jednostek naukowych własnej instytucjonalnej polityki otwartego dostępu.
2. Wyznaczenie przez kierowników jednostek naukowych i uczelni pełnomocników ds. OA.
3. Korzystanie z doświadczeń i potencjału bibliotek naukowych prowadzących otwarte repozytoria oraz koordynujących proces redakcji i deponowania publikacji naukowych w repozytoriach (stosowanie modelu libre, czyli zamieszczanie publikacji w oparciu o wolne licencje Creative Commons).
4. Przechodzenie czasopism naukowych finansowanych ze środków publicznych do modeli otwartych.
5. Udostępnianie rozpraw doktorskich w otwartych repozytoriach.
6. Monitorowanie postępów we wdrażaniu OA.
7. Organizowanie szkoleń w zakresie OA dla pracowników naukowych i doktorantów danej jednostki naukowej lub uczelni.

PRZEGLĄD I ANALIZA DZIAŁAŃ W ZAKRESIE OTWARTEGO DOSTĘPU ZREALIZOWANYCH W POLSCE W LATACH 2015-2017

Przystępując do przeglądu działań w zakresie otwartego dostępu zrealizowanych w okresie od końca 2015 r. do końca 2017 r. przyjęto, że kluczowym punktem odniesienia dla przedmiotowej analizy jest porównanie zaleceń wynikających z treści *Kierunków rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce* z faktycznie zrealizowanymi działaniami. Następnie na tej podstawie dokonano podsumowania zrealizowanych działań oraz zaprezentowano wnioski i rekomendacje na temat możliwych rozwiązań w przyszłości. W rekomendacjach częściowo uwzględniono wnioski przedstawione przez Zespół roboczego ds. otwartego dostępu, które zostały zawarte w raporcie śródkresowym Zespołu.

Informacja podsumowująca realizację polityki otwartego dostępu jest ukierunkowana w głównym stopniu na przegląd działań Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, ale dotyczy również w pewnym zakresie pozostałych interesariuszy (agencje finansujące badania, uczelnie i jednostki naukowe).

1) Zarządzanie i koordynacja

W latach 2015-2017 zadania koordynacyjne były realizowane zasadniczo przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, szczególnie jeśli chodzi o koordynację prac o charakterze programowym czy strategicznym. Równolegle w coraz większym stopniu w działania koordynacyjne, szczególnie w zakresie współpracy z Unią Europejską i partnerami zagranicznymi, włączało się Narodowe Centrum Nauki (NCN).

Koordynacja międzynarodowa

W latach 2015-2017 MNiSW uczestniczyło głównie w pracach Stałej Grupy Roboczej ERAC ds. Otwartej nauki i innowacji (SWG OSI), a także w pracach OECD związanych z otwartą nauką i otwartymi danymi. Przy czym, jeśli chodzi o grupę SWG OSI, to jej działania zostały zdominowane przez tematykę Europejskiej Chmury Otwartej Nauki (EOSC – European Open Science Cloud). Tendencja ta pokazuje, że w kontekście międzynarodowym stopniowo środek ciężkości związany z otwartą nauką przemieszcza się w kierunku problematyki otwartych danych badawczych (np. generowanych przez duże infrastruktury). Nie oznacza to, że problematyka otwartego dostępu jest traktowana jako mało ważna, lecz Komisja Europejska i przedstawiciele wielu krajów zachodnich UE uznają, że OA jest już pewnym standardem istniejącym i zakorzenionym w większości krajów UE, dlatego należy rozwijać działania dotyczące kolejnych poziomów otwartości w nauce, w szczególności w zakresie otwierania danych badawczych. W kontekście prac SWG OSI dokonano m.in. analizy stanu realizacji zaleceń

wynikających z dokumentu *Amsterdam Call for Action on Open Science*, który został przyjęty podczas holenderskiej Prezydencji UE w 2016 r. Strona polska, podobnie jak wiele innych delegacji, zaznaczyła, że nie jest możliwe osiągnięcie do 2020 r. postulowanego w *Amsterdam Call for Action on Open Science* celu otwarcia 100% publikacji naukowych finansowanych ze środków publicznych. W dyskusji strona polska wyraziła poparcie dla idei i ruchu otwartego dostępu, ale jednocześnie zwróciła uwagę na potrzebę urealnienia celów związanych z otwartym dostępem i uwzględnienia, że wprowadzanie OA ma charakter długofalowy i stopniowy.

Koordinacja krajowa

W latach 2016-2017 działał w MNiSW Zespół roboczy ds. otwartego dostępu, który został powołany przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego na czas od 19 września 2016 r. do 30 czerwca 2017 r. Prace zespołu zostały przedłużone następnie do 15 października 2017 r. i zakończyły się opracowaniem raportu śródkresowego na temat otwartego dostępu do publikacji naukowych, którego rekomendacje zostały w znacznym stopniu uwzględnione w niniejszym dokumencie. W skład Zespołu roboczego wchodził przedstawiciele: NCN, NCBR, KRASP, PAN, RGIB, ICM UW (Platforma Otwartej Nauki – PON), MNiSW-DIR. Jednym z ważnych zadań Zespołu była m.in. koordynacja prac i wymiana informacji nt. działań w zakresie otwartego dostępu prowadzonych lub planowanych przez poszczególnych partnerów. Prace Zespołu przyczyniły się do lepszej koordynacji i wymiany informacji pomiędzy kluczowymi interesariuszami, w szczególności MNiSW i NCN, a ponadto przyczyniły się do wyartykułowania w dyskusjach specyfiki badań stosowanych w kontekście OA. Przedstawiciele Rady Głównej Instytutów Badawczych (RGIB) i NCBR podczas prac Zespołu roboczego zwracali uwagę, że instytuty badawcze i zespoły finansowane przez NCBR zwykle w znacznie mniejszym stopniu nastawione są na publikowanie, natomiast w znacznie większej mierze dążą do tworzenia rozwiązań i technologii o charakterze aplikacyjnym. W związku z tym w przypadku RGIB i NCBR problematyka otwartego dostępu do publikacji naukowych traktowana jest jako mniej priorytetowa, a kwestia otwierania danych badawczych może budzić obawy części badaczy ze względu na potencjał komercyjny niektórych danych.

Powołanie Zespołu roboczego przyniosło pozytywne efekty w postaci lepszej koordynacji działań dotyczących otwartego dostępu w Polsce. Usprawnienie przepływu informacji między ważnymi interesariuszami polskiej nauki oraz dzielenie się dobrymi praktykami umożliwiło intensyfikację działań „miękkich” (szkolenia, działania informacyjne) w zakresie otwartego dostępu. Ponadto istotny impuls sprzyjający podkreśleniu znaczenia otwartości w nauce przyniósł list Ministra Nauki i Szkolnictwa z dn. 10 lutego 2017 r. w sprawie otwartego dostępu do publikacji naukowych skierowany do kierowników jednostek naukowych, rektorów uczelni i naukowców. W liście podkreślono m.in. znaczenie rekomendacji zawartych w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, zwrócono uwagę

na potrzebę tworzenia instytucjonalnych polityk otwartego dostępu i prowadzenia działań informacyjnych i szkoleniowych.

2) Działania informacyjne i szkoleniowe

W okresie od końca 2015 roku do końca 2017 r. prowadzone były intensywne i regularne działania informacyjne i szkoleniowe, które były inicjowane i finansowane głównie przez MNiSW, ale również przez innych interesariuszy. Stopniowo w działania te zaangażowało się coraz bardziej intensywnie Narodowe Centrum Nauki, które włączyło problematykę otwartego dostępu do szkoleń i akcji informacyjnych dla grantobiorców i potencjalnych beneficjentów NCN.

Od 2015 r. MNiSW prowadzi regularnie szkolenia dla pracowników jednostek naukowych i uczelni w zakresie otwartego dostępu. W okresie od grudnia 2015 r. do grudnia 2017 r. w szkoleniach i warsztatach organizowanych przez MNiSW wzięło udział ponad 460 osób¹. Ponadto w 2017 r. przeprowadzono we współpracy z różnymi interesariuszami szereg dodatkowych działań informacyjno-szkoleniowych. wspólnie z RGIB zorganizowano w dn. 19.05.2017 r. konferencję dla instytutów badawczych pn. *Polityka otwartego dostępu do publikacji i badań naukowych w instytutach badawczych*. Natomiast 13.06.2017 r. wspólnie z NCBR zorganizowano warsztat nt. OA dla pracowników Narodowego Centrum Badań i Rozwoju. Równoległe do MNiSW działania informacyjne w zakresie otwartego dostępu dla grantobiorców prowadzi również Narodowe Centrum Nauki (NCN).

Należy zatem uznać, że działania informacyjno-szkoleniowe były realizowane w latach 2015-2017 w stopniu adekwatnym, szczególnie przez MNiSW i NCN. Dalsze działania w tym zakresie powinny być kontynuowane, tym bardziej, że: 1) problematyka OA wymaga różnorodnej wiedzy nierzadko specjalistycznej (np. prawa autorskie), 2) problematyka OA dynamicznie się rozwija i obejmuje coraz to nowe obszary (np. nowe platformy i rozwiązania technologiczne, pojawianie się nowych tematów – np. otwieranie danych).

Ponadto warto zaznaczyć, że wiele uczelni i jednostek naukowych (w szczególności pracownicy bibliotek naukowych) prowadzi dla swoich pracowników działania informacyjne i konferencje nt. otwartego dostępu, wykorzystując m.in. tzw. tydzień otwartej nauki (Open Access Week), który corocznie jest organizowany na świecie i w Polsce głównie przez biblioteki naukowe.

Jednak w kontekście działań informacyjno-szkoleniowych prowadzonych przez jednostki naukowe i uczelnie należy podkreślić, że istnieje potrzeba intensyfikacji tych działań oraz objęcia nimi szerszej grupy pracowników naukowych, a także wszystkich doktorantów (np. w ramach zajęć dotyczących komunikacji naukowej). Badania nt. korzystania z publikacji naukowych w Polsce wykazują, że 85,2% polskich naukowców

¹ Odpowiednio: w 2015 r. – 78 osób, w 2016 r. – 123 osoby, w 2017 r. – 267 osób.

poszukuje artykułów dostępnych w publicznym Internecie (większość z nich to publikacje OA), natomiast tylko 11,7% polskich naukowców deklaruje, że regularnie otwiera swoje prace (umieszcza w otwartym repozytorium lub publikuje w otwartym czasopiśmie), zaś aż 40,9% nie otwiera ich w ogóle².

3) Infrastruktura i otwarte repozytorium krajowe (w tym repozytorium sieroce)

Mimo wskazania w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce* potrzeby utworzenia repozytorium krajowego, które miało służyć również jako tzw. „repozytorium sieroce”³, nie powstało w Polsce do końca 2017 roku otwarte repozytorium krajowe. Brak tego rodzaju infrastruktury należy uznać za jedną z podstawowych barier dla rozwoju otwartego dostępu.

Według danych portalu Uwolnijnauke.pl w drugiej połowie 2016 r. istniało w Polsce 30 otwartych repozytoriów. Większość z nich to repozytoria instytucjonalne. Jednak żadne z istniejących repozytoriów nie pełni roli repozytorium krajowego czy krajowego „repozytorium sierocego”. Ponadto warto podkreślić, że utworzenie repozytorium krajowego wymaga zapewnienia: a) jednorazowego finansowania związanego z przygotowaniem i budową systemu repozytoryjnego (umownie: faza „inwestycyjna”) oraz b) stałego, corocznego finansowania związanego z utrzymaniem i rozwojem zbudowanej infrastruktury repozytoryjnej (faza operacyjna).

W raporcie śródkresowym Zespół roboczy ds. otwartego dostępu do publikacji naukowych w następujący sposób podsumował i ocenił fakt braku istnienia otwartego repozytorium krajowego:

*Nie jest możliwe długofalowe i profesjonalne wprowadzanie otwartego dostępu bez stworzenia systemu krajowej infrastruktury OA. Konieczne jest zapewnienie na poziomie krajowym agregacji i integracji zasobów cyfrowych nauki udostępnianych za pomocą istniejącej infrastruktury repozytoryjnej. Ponadto, zgodnie z rekomendacjami zawartymi w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu*, niezbędne jest uzupełnienie istniejącej infrastruktury repozytoryjnej (wsparcie dla tworzenia i rozwoju repozytoriów instytucjonalnych oraz stworzenie repozytorium sierocego w ramach zintegrowanego systemu). W efekcie powyższe rozwiązania powinny doprowadzić do stworzenia: 1) agregatora zasobów cyfrowych („wyszukiwarka” zasobów), który będzie integrował zasoby w ramach rozproszonych repozytoriów, 2) krajowego repozytorium publikacji, które będzie zarazem pełnił rolę repozytorium sierocego. Optymalnym rozwiązaniem byłoby powiązanie obu ww. rozwiązań infrastrukturalnych z platformami otwartych czasopism, aby tworzyły one interoperacyjną sieć i stosowały międzynarodowe standardy*

² Źródło: Dane z prezentacji ICM UW przedstawionej na szkoleniu MNiSW pn. *Otwarty dostęp w kontekście tworzenia instytucjonalnych polityk otwartego dostępu* (1.12.2015 r.).

³ „Repozytorium sieroce” było na etapie prac Zespołu doradczego w 2015 r. umownie rozumiane jako krajowe repozytorium, w którym mogą deponować publikacje w otwartym dostępie autorzy, których macierzyste instytucje nie posiadają własnego repozytorium instytucjonalnego.

metadanych. Istnieje kilka możliwych wariantów rozwiązania problemu otwartej infrastruktury. Niezależnie od wyboru konkretnych rozwiązań, decyzje, w tym decyzje finansowe, w tym zakresie są priorytetowe i niezbędne.

Trzy możliwe rozwiązania w zakresie repozytorium krajowego

Odnosnie repozytorium krajowego, w trakcie dyskusji z różnymi interesariuszami (Zespół doradczy ds. otwartego dostępu, ICM UW, NCN, NCBR, Ośrodek Przetwarzania Informacji – Państwowy Instytut Badawczy), pojawiły się następujące trzy propozycje możliwych rozwiązań infrastrukturalnych:

- 1) Wykorzystanie platformy INFONA/SYNAT (repozytorium OA, narzędzia do hostingu mniejszych repozytoriów instytucjonalnych oraz portal INFONA). Platforma INFONA oferująca funkcjonalności repozytoryjne i agregacyjne powstała w wyniku jednego z projektów cyfryzacyjnych finansowanych z Programu Operacyjnego Innowacyjna Gospodarka w latach 2007-2013. Rozwiązanie to jest zasadniczo gotowe do implementacji, jednak nie zostało nigdy w pełni wdrożone w skali kraju w wersji produkcyjnej. Można przyjąć, że jest to system informatyczny w wersji beta, którego uruchomienie w praktyce – ze względu m.in. na czas, który upłynął od zakończenia projektu INFONA – wymagałoby prac aktualizacyjnych i wdrożeniowych. Oznacza to, że projekt wymagałby poniesienia początkowych nakładów inwestycyjnych, a następnie wymagałby corocznie ponoszenia stałych nakładów związanych z utrzymaniem.
- 2) Wykorzystanie Platformy Open Access planowanej do utworzenia przez Ośrodek Przetwarzania Informacji – Państwowy Instytutu Badawczy (OPI PIB) na bazie systemu Polska Bibliografia Naukowa (PBN). Realizacja projektu oznaczałaby możliwość zapisywania w systemie PBN i otwierania pełnych tekstów publikacji naukowych, które są sprawozdawane przez jednostki naukowe i uczelnie w ramach obowiązków ustawowych. Funkcjonalność modułu sprawozdawczego PBN zostałaby rozszerzona o funkcjonalność i infrastrukturę nowego modułu repozytoryjnego PBN (aktualnie w PBN gromadzone są metadane publikacji dla celów sprawozdawczych). W praktyce oznacza to, że moduł repozytoryjny PBN musiałby zostać wykonany od nowa na potrzeby repozytorium krajowego, a następnie musiałby być utrzymywany dzięki corocznej dotacji MNiSW (np. w ramach dotacji statutowej dla OPI PIB).

Wykorzystanie innego systemu, który powstanie w wyniku adaptacji istniejących rozwiązań repozytoryjnych lub stworzenia nowego rozwiązania. Taką propozycję zgłosiło w 2017 r. Narodowe Centrum Nauki. Zgodnie z koncepcją NCN można rozważyć *wyłonienie lidera lub sieci liderów w obszarze Otwartej Nauki w Polsce, spośród jednostek posiadających zarówno długoletnie doświadczenia jak i sprawdzoną infrastrukturę w najwyższym międzynarodowym standardzie*. W przypadku gdyby została podjęta decyzja o realizacji wariantu proponowanego przez NCN wydaje się zasadne, aby koordynację tak tworzonego repozytorium krajowego przejęło Narodowe Centrum Nauki w ramach określonej przez NCN procedury konkursowej.

Repozytorium KRONIK@

Sytuację związaną z brakiem repozytorium krajowego i analizą różnych wariantów rozwiązań w tym zakresie dodatkowo komplikuje fakt, że w latach 2016-2017 pojawiła się i została przygotowana do realizacji przez Ministerstwo Cyfryzacji (MC) koncepcja Krajowego Repozytorium Obiektów Nauki i Kultury – KRONIK@. Według wizji przedstawionej przez MC system KRONIK@ ma pełnić funkcję krajowego repozytorium najważniejszych obiektów cyfrowych w obszarze nauki i kultury (a zatem nie tylko tekstów, ale i zdigitalizowanych dóbr kultury, obrazów, zabytków). Wydaje się jednak, że niezależnie od planów związanych z realizacją projektu KRONIK@ należy dążyć do utworzenia repozytorium krajowego dedykowanego wyłącznie dla zasobów nauki. Po pierwsze, projekt KRONIK@ znajduje się w fazie tworzenia, a ostateczna koncepcja repozytorium może ulec zmianom. Po drugie, repozytorium KRONIK@ – mimo niewątpliwych zalet i bardzo ważnej roli tej infrastruktury – będzie pełnić głównie funkcje repozytorium cyfrowych obiektów dziedzictwa narodowego (ważne obiekty kultury i nauki). Natomiast z punktu widzenia systemu otwartej nauki kluczowe jest istnienie infrastruktury, której celem jest zapewnienie dostępu do aktualnych (nie tylko najważniejszych lub historycznych) recenzowanych publikacji naukowych. Zatem funkcjonowanie w przyszłości repozytorium KRONIK@ można będzie traktować jako ważną infrastrukturę uzupełniającą system repozytoryjny w kraju (w tym szczególnie jako kluczowy element z punktu widzenia trwałości, integralności i bezpieczeństwa ważnych i historycznych obiektów cyfrowych), ale jej utworzenie nie oznacza wyeliminowania potrzeby istnienia otwartego repozytorium krajowego dla publikacji naukowych.

Oprogramowanie i hosting

Odnosząc się do pozostałych zagadnień związanych z problematyką infrastruktury OA ujętych w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce* należy poruszyć kwestię dwóch dodatkowych postulatów, które dotyczyły: 1) Przedstawienia zaleceń dotyczących wymagań technicznych dla repozytoriów; 2) Rozważenia zarekomendowania otwartego oprogramowania i usług hostingowych dla repozytoriów.

Jeśli chodzi o pkt 1), to postulat ten został zrealizowany w postaci ogólnych zaleceń dotyczących wymagań technicznych (patrz: załącznik nr 2 do niniejszego raportu). Wynikało to z faktu, że obecnie istnieje w Polsce stosunkowo wiele konkurujących rozwiązań w zakresie oprogramowania, repozytoriów i standardów technologicznych. Uwzględniając ten fakt zasadniczo przyjęto, że zalecenia proponowane przez MNiSW powinny mieć charakter ogólny i powinny zwracać uwagę przede wszystkim na potrzebę interoperacyjności repozytoriów oraz stosowania międzynarodowych standardów w zakresie oprogramowania i metadanych (stosowanie standardu DublinCore w zakresie metadanych opisujących publikacje w repozytoriach; stosowanie protokołu OAI-PMH dla wymiany metadanych). Natomiast jeśli chodzi o pkt 2), przyjęto, że biorąc pod uwagę istnienie różnych konkurencyjnych rozwiązań technologicznych w

obszarze oprogramowania i usług hostingowych Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego nie powinno ingerować w tym zakresie, by uniknąć preferowania określonej technologii.

Kończąc omawianie tematyki związanej z infrastrukturą informatyczną warto zaznaczyć, że aktualnie realizowane są przez różne instytucje ważne projekty i inicjatywy w zakresie cyfryzacji nauki, w tym m.in. prowadzone są:

- konkursy w ramach Poddziałania 2.3.1 Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa na lata 2014-2020 - „Cyfrowe udostępnienie informacji sektora publicznego ze źródeł administracyjnych i zasobów nauki” (do stycznia 2018 r. zrealizowano trzy konkursy dotyczące finansowania projektów m.in. w zakresie cyfryzacji zasobów nauki oraz tworzenia lub rozbudowy platform udostępniających publikacje lub dane naukowe).
- działania Biblioteki Narodowej – np. projekt OMNiS, którego celem jest wdrożenie ogólnopolskiego systemu informatycznego oferującego jeden punkt dostępu do zbiorów polskich bibliotek czy projekt POLONA (<https://polona.pl/>).
- otwarte repozytoria uczelni i jednostek naukowych. Aktualnie istnieje ponad 30 otwartych repozytoriów instytucjonalnych.
- działania w zakresie rozwoju Federacji Bibliotek Cyfrowych (platforma udostępniająca ponad 4,6 miliona obiektów kultury i nauki).

4) Monitoring i ewaluacja

Mierniki

W Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce przewidziano potrzebę monitoringu i ewaluacji działań w zakresie otwartego dostępu (postulat ten jest zgodny z rekomendacjami zawartymi w Zaleceniu Komisji Europejskiej z dnia 17 lipca 2012 w sprawie dostępu do informacji naukowej i jej ochrony).

Jeśli chodzi o mierniki w zakresie OA, to do końca 2017 r. nie zostały zaproponowane ani przyjęte konkretne mierniki. Biorąc pod uwagę fakt, że mierniki powinny opierać się na obiektywnych danych liczbowych, które są możliwe do pozyskania, wydaje się, że w chwili obecnej można zaproponować następujący główny miernik w zakresie OA:

- Liczba publikacji polskich autorów w otwartym dostępie sprawozdanych w systemie PBN – Polska Bibliografia Naukowa w danym roku kalendarzowym.

Za przyjęciem takiego miernika przemawiają m.in. następujące względy: dotyczy on recenzowanych publikacji polskich autorów, jest on generowany na zasadzie bottom-up na podstawie sprawozdań polskich jednostek naukowych, jego wartość jest wymierna i łatwa do pozyskania z systemu PBN, możliwe jest porównywanie różnych wartości tego miernika w czasie, dzięki czemu można sprawdzać postępy we wdrażaniu otwartego dostępu. Ewentualne przyjęcie ww. miernika nie oznacza, że nie jest możliwe

skorzystanie również z innych dodatkowych mierników, o ile zostaną one zaproponowane przez inne instytucje (np. NCN, NCBR, KOED).

Ewaluacja – badanie ankietowe MNiSW

W ramach wstępnej ewaluacji polityki OA, po upływie 12 miesięcy od przyjęcia *Kierunków rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce* MNiSW przygotowało – we współpracy z ekspertami z Zespołu doradczego ds. otwartego dostępu – i przeprowadziło badanie ankietowe dotyczące wdrażania otwartego dostępu w Polsce. Badanie przeprowadzono w okresie: 10 lutego – 6 marca 2017 r. (anonimowa ankietę składała się z 22 pytań). Celem ankiety było m.in. pozyskanie informacji nt. posiadania (lub nie) polityk otwartego dostępu, otwartych repozytoriów i otwartych czasopism przez jednostki naukowe i uczelnie, poznanie opinii nt. barier w otwieraniu publikacji i danych badawczych, poznanie potrzeb środowiska naukowego związanych z otwartym dostępem. Ankietę w postaci elektronicznej (link) wysłano do 249 jednostek naukowych i uczelni, ponadto link do ankiety był dostępny na stronie internetowej MNiSW. W odpowiedzi otrzymano 168 wypełnionych ankiet.

- Główne wnioski płynące z analizy wyników ankiety są następujące:
 1. Polskie jednostki naukowe i uczelnie są przeważnie na początku drogi związanej z wprowadzaniem otwartego dostępu. Świadczą o tym m.in. dane nt. braku posiadania polityk otwartego dostępu, niskiej liczby otwartych repozytoriów, niskiej dostępności otwartych publikacji.
 - Procentowy udział otwartych publikacji jest zwykle bardzo niski lub nieznanym (41% respondentów szacuje, że w ich instytucjach procentowy udział publikacji w otwartym dostępie mieści się w przedziale 0-20%; 27% respondentów deklaruje, że nie zna procentowego udziału publikacji w OA w ich instytucjach),
 - 50% ankietowanych instytucji nie ma repozytoriów (nawet zamkniętych),
 - tylko 20% respondentów deklaruje posiadanie instytucjonalnej polityki OA,
 - 75% jednostek nie organizowało w 2016 r. żadnych wydarzeń nt. OA.
 2. Główne bariery we wprowadzaniu OA
 - finanse (brak środków finansowych, brak dedykowanego strumienia finansowego),
 - czynnik ludzki (brak wiedzy wśród naukowców, niechęć do otwierania własnych publikacji i danych badawczych),
 - ograniczenia wynikające z praw autorskich i problemy prawne,
 - brak infrastruktury (np. repozytoriów) i brak systemowego podejścia do otwartego dostępu w jednostkach naukowych i uczelniach.
 3. Postulowane działania systemowe:
 - zwiększenie środków finansowych na realizację zadań w zakresie otwartego dostępu (utworzenie nowego strumienia finansowania w tym zakresie),

- prowadzenie działań informacyjnych i szkoleniowych (szkolenie naukowców, szkolenie kierowników jednostek naukowych)
- premiowanie OA w parametryzacji jednostek naukowych,
- wspieranie rozwoju infrastruktury i repozytoriów.

Badanie ankietowe RGIB

Dodatkowych danych na temat działań w zakresie otwartego dostępu realizowanych przez instytuty badawcze dostarczyło badanie ankietowe przeprowadzone w okresie od 20 listopada do 10 grudnia 2016 r. przez Radę Główną Instytutów Badawczych (RGIB). Odpowiedzi na 13 zasadniczych pytań udzieliło 35 instytutów, czyli 30,7% instytutów badawczych. Wyniki badania nie są więc w pełni reprezentatywne, jednak pozwalają na sformułowanie pewnych podstawowych wniosków:

- 20% instytutów opracowało politykę w zakresie otwartego dostępu, przy czym tylko 6% instytutów posiadało tę politykę zaopiniowaną przez radę naukową, a tylko 3% instytutów wprowadziło ją w życie zarządzeniem dyrektora,
- 30% instytutów przygotowało pracowników naukowych na wdrażanie otwartego dostępu poprzez działania informacyjne, promocyjne lub/i szkoleniowe,
- 11% instytutów posiadało/założyło własne repozytoria,
- 25% instytutów utrzymywało bibliotekę naukową,
- 12% instytutów monitorowało liczbę publikacji i danych badawczych udostępnianych na zasadach otwartego dostępu.

Otwarte dane badawcze

Temat danych badawczych jest postrzegany jako nowy i znacznie bardziej skomplikowany w stosunku do problematyki otwartego dostępu do publikacji. Biorąc pod uwagę trendy w zakresie otwierania danych publicznych i danych badawczych w różnych krajach Unii Europejskiej oraz presję ze strony Komisji Europejskiej (np. prace związane z infrastrukturą Europejskiej Chmury Otwartej Nauki - EOSC czy prace związane z Open Research Data Pilot w ramach Programu Horyzont 2020) wydaje się, że w perspektywie do 2020 r. niezbędne jest podjęcie prac analitycznych w tym zakresie przez MNiSW i/lub NCN.

Należy podkreślić, że aktualnie coraz częściej otwarty dostęp do publikacji jest traktowany łącznie z otwartym dostępem do danych. W dokumencie *Amsterdam Call for Action on Open Science* zawarto 12 zaleceń dotyczących działań w zakresie otwartego dostępu i otwartej nauki. Podstawowe 2 cele, które formułuje *Amsterdam Call for Action on Open Science* dotyczą zapewnienia otwartego dostępu do publikacji powstających w wyniku badań finansowanych ze środków publicznych oraz postulatu zapewnienia otwartości danych badawczych powstających w projektach finansowanych ze środków publicznych, co powinno stać się standardowym podejściem (default approach). Oznacza to, że tylko w uzasadnionych, wyjątkowych sytuacjach dane badawcze powinny

być zamykane (np. dane badawcze niezanonimizowane, dane dotyczące bezpieczeństwa i obronności, dane o potencjale komercyjnym). W przypadku danych badawczych Komisja Europejska rekomenduje zasadę „otwarte jak to najbardziej możliwe, zamknięte jak (jeśli) to konieczne” oraz zaleca stosowanie tzw. zasad FAIR⁴. W programie Horyzont 2020 realizowany jest projekt pilotażowy w zakresie otwartych danych – Open Research Data Pilot. Podstawową zasadą w stosunku do danych badawczych rekomendowaną przez Komisję Europejską, oprócz stosowania reguł FAIR, jest tworzenie przez badaczy tzw. planu zarządzania danymi (Data Management Plan). Plan ten powinien powstać na etapie przygotowania projektu badawczego. Celem planu jest m.in. odpowiedź na pytania: 1) czy (jakie) dane badawcze będą efektem projektu naukowego, 2) czy dane te będą otwarte, 3) kto będzie właścicielem tych danych, kto będzie nimi zarządzał, kto i w jaki sposób zapewni ich trwałość, integralność i bezpieczeństwo.

Uwzględniając powyższe uwarunkowania należy uznać, że zasadne jest podjęcie prac na szczeblu centralnym (MNiSW, ewentualnie NCN) zmierzających do opracowania analizy dotyczącej problematyki otwartych danych badawczych. Problem otwartych danych jest na tyle złożony (aspekty prawne, aspekty techniczne, formaty danych, aspekty komercyjne), że wymaga przeprowadzenia specjalistycznej analizy. Aktualnie na świecie – szczególnie dotyczy to dużych infrastruktur badawczych – otwieranie danych naukowych wciąż jest bardziej wyjątkiem niż regułą i wciąż dotyczy głównie fazy dyskusji, konsultacji, analizy lub pilotażu. Instytucje, które decydują się na otwieranie własnych danych badawczych, zwykle stosują wydłużone, nawet kilkuletnie, embargo czasowe, co pozwala zachować przewagę konkurencyjną i prawo do wyłączności w zakresie wykorzystywania danych przez pracowników instytucji, która je stworzyła lub sfinansowała. Pierwsze światowe, ale również polskie rozwiązania w zakresie otwierania danych mogą dostarczyć wskazówek i dobrych praktyk (np. Open Research Data Pilot w programie Horyzont 2020, Program Otwierania Danych Publicznych⁵ realizowany przez Ministerstwo Cyfryzacji).

Niezależnie od ewentualnych działań prowadzonych na szczeblu centralnym, również jednostki naukowe i uczelnie, szczególnie te, które realizują projekty międzynarodowe i finansowane ze środków H2020, powinny we własnym zakresie analizować i wdrażać dobre praktyki i rozwiązania w obszarze otwartych danych.

⁴ Zasady FAIR oznaczają, że dane badawcze powinny być: 1) możliwe do znalezienia w otwartych repozytoriach lub publicznym Internecie (*Findable*), 2) dostępne dla każdego bez wprowadzania barier technicznych lub prawnych (*Accessible*), 3) interoperacyjne, co oznacza konieczność stosowania standardowych formatów (*Interoperable*), 4) możliwe do ponownego wykorzystania (*Reusable*).

⁵ Program Otwierania Danych Publicznych dotyczy otwierania danych tworzonych w instytucjach publicznych, głównie centralnych. W większości przypadków nie są to zatem dane badawcze, jednak Program jest ważną inicjatywą, która podkreśla znaczenie otwartości danych, które mogą być bezpłatnie ponownie wykorzystywane przez obywateli, instytucje badawcze i firmy.

OTWARTY DOSTĘP W LATACH 2015-2017: PROBLEMY

I REKOMENDACJE

Polskie instytucje od kilkunastu lat uczestniczą w dyskusji nt. otwartego dostępu. Jednak tylko niektóre z nich wprowadzają konkretne rozwiązania w tym zakresie, ponieważ brakuje w Polsce rozwiązań systemowych (brak repozytorium krajowego, brak dedykowanych strumieni finansowych i zachęt premiujących OA w procesie oceny jednostek naukowych).

Jak pokazują wyniki badania ankietowego MNiSW oraz badania ankietowego RGIB, rozwiązania instytucjonalne i infrastrukturalne w zakresie OA w polskich jednostkach naukowych i uczelniach były w latach 2015-2017 wyjątkiem, a nie regułą. Można szacować, że mniej niż 20% jednostek naukowych i uczelni posiada pewną formę instytucjonalnej polityki OA. Tylko 14% respondentów ankiety MNiSW nt. OA zadeklarowało powołanie w danej instytucji pełnomocnika ds. OA. Poziom monitorowania publikacji w otartym dostępie przez instytucje zatrudniające naukowców publikujących recenzowane artykuły i monografie jest zdecydowanie niewystarczający (ponad 40% badanych deklaruje, że w ich instytucjach procentowy udział otwartych publikacji jest mniejszy niż 20%, natomiast 27% badanych nie posiada danych na ten temat). Według danych sprawozdawczych przedstawianych w systemie PBN jesienią 2017 r. udział otwartych publikacji w stosunku do wszystkich publikacji naukowych w skali kraju wynosił w Polsce 18%. Dla porównania: według danych Szwajcarskiej Narodowej Fundacji Nauki (SNSF) z 2016 r. ok. 40% publikacji naukowych w Szwajcarii było dostępnych w OA⁶, w Wielkiej Brytanii poziom ten wynosił w 2017 roku 37%, natomiast po uwzględnieniu rocznego embarga wzrastał do 54%⁷, z kolei w Danii krajowy wskaźnik publikacji w OA wynosił w 2017 r. 23%⁸. W raporcie Science-Metrix Inc. do krajów UE28 o najniższym poziomie publikacji w OA zaliczono: Bułgarię, Polskę, Grecję, Republikę Czeską i Niemcy⁹.

Istotnym problemem ograniczającym dalszy rozwój OA w Polsce jest brak infrastruktury otwartego dostępu. Przyjmując założenie, że liczba otwartych repozytoriów w Polsce wynosiła pod koniec 2017 r. ok. 30-40, oznaczałoby to, że zaledwie kilka procent

⁶ https://www.swissinfo.ch/eng/sharing-knowledge_around-40-of-swiss-research-is-open-access/42144264.

⁷ MONITORING THE TRANSITION TO OPEN ACCESS (2017). <http://www.universitiesuk.ac.uk/policy-and-analysis/reports/Documents/2017/monitoring-transition-open-access-2017.pdf>.

⁸ <http://www.forskningsdatabasen.dk/en>.

⁹ Julie Caruso, Aurore Nicol, Eric Archambault. Science-Metrix Inc. (2013) Open Access Strategies in the European Research Area, s. III. http://www.science-metrix.com/pdf/SM_EC_OA_Policies.pdf.

aktywnych jednostek naukowych i uczelni posiada otwartą infrastrukturę. Problem ten nie byłby tak palący, gdyby istniało otwarte repozytorium krajowe, lecz w sytuacji jego braku należy uznać, że jest to obecnie główna bariera ograniczająca rozwój otwartego dostępu do publikacji naukowych w Polsce.

Główne problemy związane z realizacją rekomendacji wynikających z *Kierunków rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*

Jeśli chodzi o ocenę oddziaływania polityki otwartego dostępu rekomendowanej w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*, należy uznać, że podstawowym problemem jest fakt, iż dokument ten miał charakter „miękkich” rekomendacji (soft policy), na początku nie był intensywnie propagowany w środowisku naukowym, a ponadto przyjęciu tego dokumentu nie towarzyszyło ustanowienie systemu zachęt finansowych i infrastruktury OA.

Efekt powyższych uwarunkowań i problemów jest następujący:

- 1) Rekomendacje w zakresie otwartego dostępu mają stosunkowo niską możliwość oddziaływania na jednostki naukowe i uczelnie, ponieważ nie są poparte zachętami w postaci np. środków finansowych.
- 2) Świadomość potrzeby działań na rzecz OA, w tym przyjmowania instytucjonalnych polityk otwartości, jest wciąż niska i zmienia się powoli.
- 3) Brakuje instrumentów stabilnego finansowania OA w Polsce – zarówno jeśli chodzi o nowe projekty (np. udostępnianie czasopism w modelu otwartym) jak i finansowanie bieżących działań (utrzymanie redaktorów w repozytoriach, utrzymanie infrastruktury, utrzymanie otwartych czasopism, działania informacyjne i edukacyjne). Większość zadań w zakresie OA finansowana jest ze środków statutowych, co w sytuacji wielości potrzeb powoduje, że są one nisko priorytetyzowane. Konsekwencją jest brak lub ograniczone finansowanie otwartego dostępu ze środków własnych jednostek naukowych i uczelni.
- 4) Działania w zakresie OA w Polsce mają wciąż charakter oddolny i rozproszony. Brakuje działań systemowych.
- 5) Otwarty dostęp nie jest premiowany w ewaluacji jednostek naukowych ani w ocenie naukowców przez jednostkę macierzystą.

Rekomendacje przyszłych działań w zakresie otwartego dostępu

1) Infrastruktura otwartego dostępu.

Nie jest możliwe długofalowe wprowadzanie otwartego dostępu bez krajowego repozytorium OA. Niezbędne jest zapewnienie na poziomie krajowym agregacji i integracji zasobów cyfrowych nauki dostępnych w istniejących repozytoriach. W związku z tym postulowane jest utworzenie: 1) agregatora zasobów cyfrowych („wyszukiwarka” zasobów), 2) krajowego repozytorium publikacji, które będzie

zarazem pełnić rolę repozytorium sierocego. Optymalnym rozwiązaniem byłoby powiązanie obu ww. rozwiązań z platformami otwartych czasopism, aby tworzyły one interoperacyjną sieć i stosowały międzynarodowe standardy metadanych.

W części analitycznej dotyczącej problemu repozytorium krajowego przedstawiono możliwe trzy warianty rozwiązań: a) repozytorium utworzone w oparciu o system INFONA/SYNAT, b) repozytorium utworzone w ramach systemu PBN, c) procedura wyłonienia repozytorium w oparciu o rozwiązanie zaproponowane przez repozytorium (lub sieć repozytoriów), które posiada duże doświadczenie instytucjonalne w skali kraju.

2) Finansowanie

Wyniki ankiety nt. otwartego dostępu wskazują, że najważniejszą barierą we wdrażaniu rekomendacji MNiSW w zakresie otwartego dostępu w opinii respondentów jest brak środków finansowych na ten cel. Ponad 2/3 ankietowanych jednostek (68% odpowiedzi) wskazało na brak strumienia dotyczącego finansowania OA jako główny problem. Stosunkowo wiele ważnych projektów infrastrukturalnych jest lub będzie finansowanych w perspektywie do 2020 r. ze środków Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa (Poddziałanie 2.3.1). Można przyjąć, że część pilnych potrzeb inwestycyjnych zostanie zaspokojonych dzięki finansowaniu ze środków POPC. Jednak nadal bardzo poważnym problemem jest brak strumienia finansowego związanego z utrzymaniem i rozwojem infrastruktury otwartego dostępu. Projekty inwestycyjne charakteryzują się ograniczonym czasem trwania. Podstawowym problemem po ich zakończeniu jest utrzymanie infrastruktury, oprogramowania i finansowanie prac redaktorów czy administratorów systemów. W związku z problemami finansowymi Zespół roboczy ds. otwartego dostępu rekomendował w raporcie śródkresowym:

a) systematyczne finansowanie rozwiązań repozytoryjnych oraz platform otwartych czasopism, b) (współ)finansowanie projektów dotyczących otwartego udostępniania zasobów naukowych w formie cyfrowej, c) współfinansowanie kosztów publikacji polskich autorów w prestiżowych światowych wydawnictwach (droga złota), d) współfinansowanie i prowadzenie przez wszystkich interesariuszy działań informacyjnych, szkoleniowych oraz prac eksperckich.

Zasadne byłoby uruchomienie przynajmniej inicjatyw pilotażowych w 2018 roku, w przeciwnym razie istnieje poważne ryzyko pogłębiania się dystansu między Polską a światem i Europą Zachodnią w zakresie wdrażania otwartego dostępu. Również NCN sygnalizuje, że aby spełnić wymogi w zakresie OA związane z konkursami współfinansowanymi ze środków H2020 (np. program POLONEZ), niezbędne jest wspieranie działań jednostek naukowych i uczelni w zakresie OA oraz zaplanowanie w budżecie nauki środków na finansowanie publikacji w otwartych czasopismach (tzw. droga złota).

3) Priorytety

Istotnym problemem, który wpłynął na ograniczoną skuteczność rekomendacji zawartych w *Kierunkach rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań*

naukowych w Polsce, była założona wielość celów i działań do realizacji. Zaletą takiego podejścia była próba rozwiązywania problemów w sposób systemowy. Jednak negatywnym efektem był brak priorytetyzacji i rozproszenie działań. Dlatego rekomenduje się przyjęcie przez MNiSW dokumentu implementacyjnego określającego najważniejsze cele w zakresie OA i sposoby ich realizacji w okresie 2 oraz 5 lat. Np. aktualnie bezwzględnie priorytetem w skali kraju jest utworzenie otwartego repozytorium krajowego wraz z mechanizmem agregacyjnym. Również istotnym i pilnym zadaniem wydaje się zapewnienie środków na program pilotażowy związany z dofinansowaniem kilku/kilkunastu ważnych projektów w zakresie utrzymania i rozwoju infrastruktury OA (np. utrzymanie repozytoriów). Ponadto kluczowe instytucje finansujące badania, ale również największe instytucje naukowe i akademickie powinny określić własne priorytety w zakresie OA.

4) Rozwiązania prawne

Jak zostało wcześniej nadmienione, zasadne jest rozważenie wprowadzenia pewnych rozwiązań prawnych służących wsparciu rozwoju otwartego dostępu w Polsce, takich jak na przykład:

- uwzględnienie OA w ocenie jednostek naukowych i uczelni (np. premiowanie w ocenie parametrycznej systemowych działań jednostek naukowych w zakresie otwartego dostępu jako elementu budowania międzynarodowego wizerunku polskiej nauki – np. premiowanie posiadania instytucjonalnej polityki OA, premiowanie posiadania otwartego repozytorium),
- wprowadzenie obowiązku publikowania doktoratów w otwartym dostępie (ewentualnie po upływie embargo czasowego i z możliwością odstąpienia od niego w uzasadnionych przypadkach),
- uwzględnienie w strumieniach finansowania nauki możliwości finansowania działań i projektów w zakresie OA,
- rozważenie wprowadzanie obligatoryjności OA w regulaminach wybranych konkursów finansowanych ze środków publicznych przez instytucje krajowe, szczególnie jeśli są to konkursy w zakresie badań podstawowych.

5) Ocena czasopism naukowych

Biorąc pod uwagę istotną rolę czasopism w procesie komunikacji naukowej oraz obiegu i gromadzenia wiedzy, zasadne byłoby również uwzględnienie zasad otwartego dostępu w ocenie polskich czasopism naukowych. W ramach reformy systemu nauki planowane jest dokonanie reorganizacji i konsolidacji czasopism naukowych w Polsce. Wydaje się, że kwestia otwartego dostępu powinna zostać uwzględniona w planach zmian dotyczących nowych zasad funkcjonowania czasopism naukowych w Polsce.

6) Finansowanie tzw. drogi złotej (publikacje w otwartych czasopismach)

Aktualnie MNiSW finansuje wyłącznie możliwość publikacji przez polskich autorów w ramach licencji Springer Open Choice. Zasadne jest rozważenie możliwości

wprowadzenia pewnych pilotażowych rozwiązań związanych z ryczałtowym dofinansowaniem ograniczonej liczby publikacji polskich autorów w prestiżowych otwartych czasopismach (coroczna ograniczona kwotowo i ilościowo pula grantów umożliwiających pokrycie opłat APC wymaganych w otwartych czasopismach). Różnego rodzaju mechanizmy dofinansowania drogi złotej stosowane są m.in. w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Czechach czy Skandynawii.

7) Wirtualna Biblioteka Nauki (WBN)

W systemie WBN funkcjonują od kilku lat tzw. licencje krajowe, które obejmują finansowanie przez MNiSW kosztów dostępu do baz międzynarodowych wydawców naukowych (np. Elsevier, Springer, Web of Science, Wiley-Blackwell itd.). Umowy z wydawcami powinny uwzględniać w większym stopniu kontekst otwartej nauki i potrzebę uwzględniania rekomendacji OA przez międzynarodowych wydawców. Prowadzenie negocjacji z wydawcami na szczeblu krajowym umożliwi uzyskanie korzystniejszych ofert licencyjnych niż na szczeblu poszczególnych instytucji. Warto rozważyć możliwość renegotjacji licencji Springer Open Choice lub możliwość podjęcia negocjacji z innymi wydawcami międzynarodowymi odnośnie publikowania przez polskich autorów w otwartych czasopismach. Warto również przedstawić wyniki analizy wykorzystania licencji Springer Open Choice przez polskich autorów – w celu podjęcia decyzji w tym zakresie na przyszłość. W przypadku gdyby działania w zakresie WBN miały być finansowane w przyszłości jako program lub przedsięwzięcie Ministra NiSW zasadne jest rozważenie możliwości uwzględnienia w tym programie kosztów dofinansowania tzw. drogi złotej, krajowego repozytorium OA oraz krajowego centrum kompetencji wspierającego koordynację otwartego dostępu w Polsce (np. dofinansowanie kosztów kilku etatów pracowników takiej placówki).

8) Otwarte dane badawcze

Rekomenduje się wykonanie analizy na temat otwierania danych badawczych obejmującej: 1) przegląd projektów i doświadczeń w zakresie otwierania danych badawczych lub publicznych w Polsce, z uwzględnieniem różnic między dyscyplinami naukowymi; 2) identyfikację dobrych praktyk i polityk dotyczących otwierania danych badawczych na świecie; ewentualnie również 3) przeprowadzenie konsultacji z kluczowymi interesariuszami krajowymi.

9) Koordynacja

Problem koordynacji działań w zakresie OA na szczeblu krajowym w Polsce wymaga dalszej analizy i optymalizacji. W perspektywie kształtowania polityki krajowej istotne jest zacieśnianie współpracy i wymiana informacji szczególnie między MNiSW a NCN. Ponadto zasadne jest rozważenie możliwości wsparcia tworzenia centrum lub centrów kompetencji w zakresie otwartego dostępu (zespół pełniący funkcję punktu konsultacyjnego oraz budujący wiedzę i kompetencje techniczne i/lub prawne w zakresie OA). Warunkiem dofinansowania mogłoby być np. zapewnienie pewnego minimalnego poziomu współfinansowania przez instytucję zabiegającą o utworzenie

krajowego centrum kompetencji oraz zobowiązanie się do wykonania określonych działań (np. liczba konsultacji/porad, liczba wspartych repozytoriów, liczba szkoleń). Brak wyłonienia w poszczególnych instytucjach (MNiSW, NCN, NCBR, PAN, KRASP, jednostki naukowe, uczelnie) profesjonalnych zespołów do spraw OA i otwartej nauki będzie skutkować tym, że działania związane z OA będą ustępować miejsca innym zadaniom traktowanym w danym momencie jako bardziej pilne czy priorytetowe.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK NR 1 – WYNIKI BADANIA ANKIETOWEGO MNIŚW NT. OTWARTEGO DOSTĘPU W 2017 R. (PREZENTACJA).

ZAŁĄCZNIK NR 2 – PODSTAWOWE REKOMENDACJE W ZAKRESIE STANDARYZACJI I INTEROPERACYJNOŚCI OTWARTYCH REPOZYTORIÓW NAUKOWYCH.